УДК 821. 512.145. «19»: (17+111.852)

Юнусов Шевкет Эльвисович – к.филол.н., доцент кафедры крымскотатарской филологии Таврической академии (структурное подразделение) КФУ имени В.И.Вернадского

e-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

ЯЗЫДЖЫ, ДЕВИР ВЕ ИСТИДАТ КУЧЮ (XX АС. 30-ДЖЫ СС. БЕДИИЙ ЭДЕБИЯТЫМЫЗГЪА МУНАСЕБЕТ МЕСЕЛЕСИНЕ ДАИР)

ПИСАТЕЛЬ, ЭПОХА И СИЛА ТАЛАНТА (К ВОПРОСУ ОБ ОТНОШЕНИИ К КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 30-Х ГГ. XX ВЕКА)

Аннотация: в статье акцентируется проблема этического отношения к наследию крымскотатарских писателей, творчество которых пришлось на предвоенное десятилетие прошлого столетия. Обращение к конкретным примерам из произведений отдельных авторов помогает уяснить степень ответственности писателей перед читателем и историческим временем.

Ключевые слова: фольклор, проблематика, эпоха, лексические заимствования, стиль.

Yunusov Shevket Elvisovich - Candidate of Philology, Associate Professor Head of the Crimean Tatar linguistics Tauride National VI Vernadsky University/

e-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

THE WRITER, THE ERA AND THE POWER OF THE TALENT (TO THE QUESTION ABOUT THE ATTITUDE TO THE CRIMEAN TATAR LITERATURE THE 30-IES OF XX CENTURY)

Abstract: in article questions of an ethical relationship to the works of Crimean Tatar writers, whose work had in the prewar decade of the last century. The appeal to specific examples from the works of individual authors helps to understand the extent of their responsibility to the reader and historical time.

Keywords: folklore, problems, era, lexical borrowing, style.

Ишимизнинъ актуаллиги. Миллий эдебиятымызнынъ ХХ асырнынъ 30-джы сенелериндеки инкишафына даир теткъикъатлар гъает аз олмасы эдебий-бедиий эсанаснынъ толукъанлы анъланмасына кедер эте ки, онынъ джиддий огренильмеси ишбу системадаки бошлукъны толдурмагъа ярдым этеджектир.

Ишимизнинъ макъсады анъылгъан девирнинъ эдебий эвримине умумий ве конкрет назарнен бакъып, онынъ насыл эсерлер эсабына инкишаф корьгенини изаатламакътыр. Бунынъ саесинде гъает мефкюрелешкен эсерлер янында мусбет къыймет кесилебиледжек эсерлер де мевджут олгъаныны къайд этмелимиз. Бельгиленген меселелер черчивесинде ашагъыдаки вазифелер къоюла: миллий эдебиятымызнынъ 30-джы сс. эльде эткен къазанчларыны косьтермек; сёз усталарынынъ миллий тилимизнинъ ич имкянларындан файдаланмаларыны ургъуламакъ; онынъ инкишафына тесир эткен ичтимаий-медений алларны къайд этмек.

Тедкъикъат предмети: 1930-джы сенелери иджат эткен муэллифлернинъ эсерлери ве оларнынъ аятий мевамлары.

Тедкъикъат объекти: бельгиленген девирде яратылгъан эсерлерде эльде этильген бедиий-формаль усталыкъларнынъ талили.

Теткъикъат типологик, тарихий-къыясий ве герменевтик усуллар эсасында кечирильди.

Сонъ девирде миллий эдебиятымыз узеринде алып барылгъан теткъикъатларгъа назар ташланса, 1930-джы сенелерге аит эдебиятшынаслыкъ ишлери акъсамакъта олгъаны анълашылыр. Бунынъ эсас себеплери, бир тарафтан, бельки де тамам шу девир эдебиятынынъ коммунизм мефкюресине даа зияде берилип, халкъ дюньябакъышындан олдукъча узакълашмасы олса,

дигер бир тарафтан, эдебиятшынаслар ордусынынъ къытлыгъы ве аджизлигидир.

Белли ки, ишбу йылларгъа нисбетен къулланылгъан «вульгар социологизм» анъламы онынъ мундериджe ве бедиий шекиль киби назарий хусусиетлернинъ бири-бирини не дередже туткъанларыны гузельдже косьтере [1, с. 135]. Бунынъ устюне шу девирде кениш къулан алгъан бири-бирини чакъыштырувлар, буюк меарет мисали олгъан эсерлернинъ муэллифлерини алчакълатып, зайыфчаларыны коклерге котерювлер, анъсызлыкъ ве акъсызлыкъларгъа мейиль берюв нетиджесинде 30-джы сенелер бедиий эдебияты асыл тамырларындан узакълашып бара. Бойле экен, отузынджы сенелер эдебиятыны теткъикъ эткенде, биринджи планда эсерлернинъ озю, оларнынъ хусусиетлери, проблематикасы турмалы.

Иште, 1930-джы сенелер эдебиятыны илерилеткенлернинъ базылары кечмиш девирлер эдебиятынынъ аньанелерини девам этерек, буюк жанрлы эсерлер яратувнен огърашалар – хусусан повестьлер ве лирик-эпик эсерлер чокъча пейда олып башлай. Амма 20-джи сс. земинге ташлангъан гизли хадимлер тешкиляты демир тюйген бир чёкюч мисали олып къалем саиплерининъ мийини эп тюебере. Меселя, Джемиль Сейдамет 1929 с. «Илери» журналында [2, с. 6] бастыргъан макъалесинде шойле яза: «…Бир тилин ичинде не къадар чокъ эджнебий сёзлер олса, о тиль о къадар медений бир тильдир… «Темиз татар тили» ве «рус империализминен курешмек керек» деб багъыруб, богъазларыны йыртмакъ телюкеси къаршысында тургъанлара «яваш олунъыз, бир къазагъа къалуб отурманъаз» диймиз. Шимди эр джеэттен бизе ананынъ баласына якъынлыгъы киби бир якъынлыгъы олгъан рус пролетариатынынъ тили вастасы иле тилимизге керек олгъан терминлер, сёзлер кирмели ве киреджектир де… Иште, къырымтатар тилининъ инкишафы анджакъ бу ёл иле китеджектир. Азар-азар тилимиздеки вар шаркъчылыкъ оледжек, гъайып оладжакътыр». Ве, фикирини девам этерек, «чапкъын» ерине «хулиган», «назир» ерине «министр», «векиль» ерине «уполномоч», «фыркъа» ерине «партия» сёзлери къулланылмакъ кереклигини бильдире.

Иште, бойле чыкъышлар нетиджесинде Эшреф Шемьи-заденинъ «Днепрльстан», Ыргъат Къадырнынъ «Исмаил» поэмалары яратыла. Бириниджиси гъает кениш планлы олып, терен бир фельсефий тюс ташыса да, онынъ лисаний етишмемезликлери – ябаний тильден алынгъан келимелер ве къуруджылыкъ терминлерининъ номайлыгъы, услюп хусусиетлеринінъ агъырлыгъы – эсерни зайыфлаштыра. «Исмаил» поэмасы исе зайыф шекилли эсердир ки, мында назик дуйгъулы шекиль инджеликлерини синъдиреджеги ерине шаир бир-эки адий сёзлер къулланып, кене де эсернинъ маиети ве образлылыкъ кучюни эксильте.

Несир эсерлерге келиндже, оларнынъ базыларында муэллифлернинъ кямиллиги корюне. Иште, кене де фольклорымызнынъ буюк тесири акъкъында айтмакъ сырасы келе. О йыллары иджаткярларымыз М. Горькийнинъ ишбу тюкенмез хазине хусусында айткъанларындан рухланып, халкъ агъыз яратыджылыгъы нумюнелерини топлап, эсерлерине синъдирмеге бакъалар. Рус ве джиан эдебияты классикасыны терджиме этюв иши исе о дередже кениш ёл ала ки, терджименен огърашмагъан языджы къалмай. Къайд этильген шейлернинъ эписи 30-джы сенелери акъикъатен де пишкин эсерлер яратылмасына бир земин ола. Меселя, Эннан Алимов «Къумру къанат керди икяесинде» реаль ве тюш ичинде корюльген адиселерни табиий сюретте бирлештире: бири-бирини тутмагъан балалыкъ хатыралары ве бугуннинъ вакъиалары ахыр-сонъу янъы сиясий къурум енъип, онынъ янъы несиль ичюн кениш ёллар ачыладжагъына бир делиль ола – демлери ягъмыр тюбюнде дыр-дыр къалтырамакъта олгъан къызчыкънынъ – Гулизарнынъ быджагъында депутатлыкъ бельгиси корюнмекте [3, с. 194]. Албу ки, рессамлыкъ ве язычылыкъ истидатынынъ саиби олгъан Э. Алимов шу усталыкъларыны икяе ичинде косьтере, тамам бу ал о вакъыттаки несиримизде бир новаторлыкъ мисалидир.

…Джафер Гъафарнынъ «Партизан Муратчыкъ», «Азманлар», «Гъорт-гъорт тутулды» икяе ве повестьлерини окъуп бакъайыкъ. Олар, башта бир, озьлерининъ гъает дюльбер сюжетлеринен айрылып тура. Олардаки

айланчыкълы, энишли-ёкъушлы композиция эсерлерни бир къат зияде меракълыджа эте. Кимерде гъает кямиль къулланылгъан ифаде васталары окъуйыджыны айретте къалдыра, языджынынъ теджрибесине ве тилимизнинъ зенгинлигине шашырта. Мына мисаллер: «Ялан айтасынъ! Шимди джанынъны ашларым», деп яза Джафер Гъафар. Бунысы ишбу иджаткярнынъ биревге такълит этиджи дегиль де, эдебиятта кенди ёлунен кетиджи ве буюк меарет устасы олмасына бир делильдир. Бу фикир хусусан «Азманлар» повестине аит. Эсернинъ бедиий хусусиетлеринден бири шунда ки, ондаки адиселер эсер девамында бири-биринен хачланып тура. Провестьнинъ башында Абдурефийнинъ агъызындан чыкъкъан «кулак» сёзюнинъ не себептен айтылгъаны бутюн эсер девамында айдынлатыла. Муэллиф бу эсеринде «дюньяда эр шей озь изини къалдыра» демеге истей. Тамам ойле излерден бири – ольдюрильген Меджит акъайнынъ огълу Абляздыр. Бу персонаж эсерде пек айдын косьтерильмесе де (эпизодик къараман), о, даима окъуйыджыны теляшландыра ве эсернинъ гъаевий озегинде буюк роль ойнай, чюнки Абляз койге бабасынынъ интикъамыны алмакъ ичюн келе. Душманларнынъ къолгъа алынувында о, догърудан-догъру иштирак этмесе де, бу шей ичюн земин ве шараит азырлай. Экинджи дереджели шахслар (Джеват акъай ве койлюлер) бу шейден бельки де хабердар олмайып Аблязгъа ярдым этелер. Бойледже, сюжетнинъ адетий категориялары адети-узьре дегиль, бир «ихтисаслаштырылгъан» алда тизиле, яни экспозиция къысмы эсернинъ башында келеджеги ерине онынъ сонъуна таба бериле.

Эбет, бу эсер муайен бир девирни акс эте. Амма, бунынънен берабер «Азманлар» повести эдебиятымызнынъ энъ юксек ерлерине къоюлмагъа акълыдыр. Тилининъ зенгинлиги, ичиндеки адиселернинъ бири-биринден меракълы сюретте багъланмасы, ачлыкъ девирининъ акъикъий ренклер вастасынен тасвирленмеси эсерге мусбет къыймет кесмеге имкян бере.

Юсуф Болат да отузынджы сенелери имахсулдар чалыша. О, бизге башта бир «Къойсыз чобан», «Туфанда къалгъан къой сюрюси», «Арзы къыз» киби эсерлернинъ муэллифи оларакъ меракълыдыр. Бирииджисинде муэллиф,

япылгъан джинает инсанны омюр бою такъип эте, оны омюр джезалай; инсан та омюрининъ башында элял ве акъ ёл араштырмалы, демеге истесе, башкъасында – санъатнынъ чешит шекиллерининъ инсангъа терен тесирини косьтермек истей, истидат ве санъат къабилиети ахлякъ джеэтинден алидженап, инсаниетли олмакъ кереклигини анълатмагъа чалыша. Учюнджисинде исе эфсаневий сюжетни темелинден денъиштире де, эсерге 30-джы сенелер шараити ве… шенълигини ашлай, амма шунынънен берабер эсернинъ оригиналлигини тешкиль эткен фольклор хусусиетлери ве персонажларыны сакълап къала. Айтынъыз, бакъайым, бойле образлы синтезни бизим эдебиятымызда даа ким япабильди?!.

Нетидже. Партия мефкюресине берильгенине бакъмадан XX асырнынъ 30-джы сенелерине аит язылы бедиий асабалыгъымда дикъкъаткъа пек ляйыкъ эсерлер мевджут ки, оларда укюм сюрген схемаджылыкъ ичинде кимерде гъает уйгъун сюжетли-композицион къурулыш ве нефислик мевджут. Бу девирнинъ базы языджылары бедиий эдебиятнынъ эстетик тесирини биринджи ерге къойгъанлар ве бу къаиде муджибинджа иджат эткенлер.

Эдебият джедвели:

1. Юнусов Ш.Э. Дагъдан кельген багъдакини къувар / Ш. Юнусов // Йылдыз, 2000. - № 6. - С. 135-141.

2. Сейдамет Дж. Тилимиздеки анархия ве реакцион чыкъышлара къаршы / Джемиль Сейдамет // Илери. – 1929. - № 4.- С. 4-7.

3. Панова З.С. Развитие жанра рассказа в крымскотатарской литературе 30-х гг. XX века / З. Панова // Учёные записки ТНУ, 2013. – Т. 26 (65). - № 1. – ч. 1. – С. 192-197.